

1. Da li riječ *praiizvedba* odgovara stranoj, u nas običnijoj riječi *premijera*?

Povod za ovo pitanje je sve češća upotreba riječi *praiizvedba* u našem pozorišnom jeziku, pretežno u jeziku pozorišne kritike, ne samo zagrebačke, gdje se najprije počelo upotrebljavati, nego i kritike ostalih naših centara (isp: Gledaoci će saznati na *praiizvedbi* drame . . , Politika 24. X 1975, 15).

U istorijskom rječniku Jugoslavenske akademije, koji zahvata period od XII do XIX stoljeća, nema je. Ne nalazi se ni u nekim poznatijim dvojezičnim rječnicima, već samo *premijera* (U Francusko-hrvatskosrpskom rječniku V. Putaneca (1957): *prva predstava, premijera*. U Hs. — francuskom M. Deanovića i koautora (1960); *premijera*, u Hs. — engleskom rj. M. Drvodelića (1961): *premijera* itd.). Nalazimo je u Rječniku stranih riječi B. Klaića kao objašnjenje (strane) riječi *premijera*, nakon date definicije: *prva izvedba* . . . , a i u Rečniku Matice srpske: *praiizvedba* — prva izvedba nekog još neizvedenog umetničkog (pozorišnog, muzičkog) dela, *premijera*. (Ova definicija je bezmalo doslovno prepisana iz Klaićeva Rječnika uz riječ *premijera*, što će biti razumljivo kad se kaže da su slovo p obrađivali saradnici na Rječniku iz Matice hrvatske, v. Predgovor uz I knjigu str. 9.). Za ovu riječ nije u Rječniku data nijedna potvrda, što se činilo samo kad riječ nije nađena u građi.

U našem jeziku postoji veći broj riječi s prefiksom *pra-*. Jedna grupa tih riječi, ona brojnija, znači da nešto pripada vrlo dalekoj prošlosti, početni, iskonski stupanj čega, najveću starinu čega (*praslavenski jezik* ili *prajezik Slovena, pradomovina, pradavnina, praiizvor, praistorija, prakičmenjaci, pramaterija, prastanovnik, pračelija* i dr.); druga grupa odnosi se na »srodstvo u trećem koljenu prema uzlaznoj ili silaznoj liniji« (*prababa, pradjed, praukun* i sl.).

Riječ *praiizvedba* teško bi se mogla uključiti u prvu grupu; u drugu nikako. Francuska riječ *premijera* internacionalna je, pa je kao takva ušla i u naš jezik, isto kao i *repriza* (ponovno izvođenje

neke predstave, obično prvo poslije premijere), koja nema svoje zamjene u nas, a nije joj ni potrebna. Obje su ove riječi izrazito književne, sa dužom tradicijom i sasvim su nam dovoljne.

2. U primjerima: *Zabijelili su se ... planinski vrhovi* i *Ko će otupjeti sjekire* (oba su iz dnevne štampe) oblici dvaju glagola su upravo obrnuto upotrijebljeni: u prvom bi korektno moralo biti *zabijeljeli su se*, a u drugom *otupiti*.

Naime, mnogi glagoli mogu biti načinjeni od pridjeva na dva načina, pomoću dva nastavka: *-i-* i *-ŷ-* (ovaj drugi nastavak, »jat« reflektuje se u savremenom jeziku dvojako: kao *-je-* u ijekavskom izgovoru i kao *-e-* u ekavskom izgovoru). Obje ove kategorije imaju isti nastavak osnove prezenta, *-ŷ-*.

Razlika je među njima u tome što su oni sa *i* u infinitivu prelazni i znače da se na nekoga ili na nešto prenosi osobina koju pokazuje pridjev (*crveniti* — bojiti nešto crvenom bojom); oni drugi, sa *je* (u ekavskom *e*) u infinitivu, neprelazni su i znače da neko ili nešto ima ili dobija osobinu koju pokazuje pridjev (*crvenjeti* — postajati crven, npr. od stida). U prezentu ovi se glagoli razlikuju samo u akcentu (*crvenim*: *crvéniti* i *crvénim*: *crvénjeti*).

Ista se razlika javlja i kod refleksivnih glagola (*crveniti se* — bojiti se, mazati se crvenom bojom, *crvenjeti se* — biti crven).

U našim primjerima navedenim u početku imamo dva različita glagola po prelaznosti radnje: prvi je neprelazan — *zabijeljeli su se* — postati bijel (*zabijeljeli su se ... planinski vrhovi*); drugi je prelazan — *otupiti* — učiniti tupim (ko će *otupiti* sjekire).

Ovakav odnos nemaju svi adjektivni glagoli (tj. glagoli izvedeni od pridjeva) — kod nekih su se dva oblika svela na jedan, onaj koji imaju prelazni glagoli, tj. sa odnosom *i* : *i*, pa je u jezičkom osjećanju došlo do pomjeranja i do miješanja ovih oblika i razlika se sve više gubi, o čemu svjedoče i navedeni primjeri.

3. Još o položaju enklitike. O tome je već pisano u br. 3—4, II god. (1974), ali nas novi primjeri u našoj štampi, drukčiji od onih već analiziranih, primoravaju da se ponovo osvrnemo na pitanje položaja enklitike i na red riječi uopšte.

Počecemo od sljedećeg primjera (iz Politike): »Jedan od najistaknutijih njemačkih špijuna Lujo Harizan, neko vreme zastupnik »Krupa« u Beogradu se dobro poznavao sa braćom Roš«.

Da li se »u Beogradu dobro poznavao ...«, što proizlazi iz teksta, ili je bio »zastupnik 'Krupa' u Beogradu«, što je pravi smisao ove rečenice? Autor je ispustio zarez iza umetnutog dijela, koji glasi: *neko vreme zastupnik »Krupa« u Beogradu*. Budući da enklitika se ne može stajati iza zareza, ona bi morala doći iza prve naglašene riječi u daljem dijelu teksta, tj. *dobro se poznavao sa braćom Roš*.

Prema tome, navedeni tekst u cjelini bi glasio: *Jedan od najpoznatijih njemačkih špijuna Lujo Harizan, neko vreme zastupnik »Krupa« u Beogradu, dobro se poznavao sa braćom Roš*.

U primjerima (iz Oslobođenja): »Za hipike je utješno — što topli proljetni dani su već stigli« i »Malo ko od predstavnika radnih organizacija koje prodaju meso se izjasnio o tome« imamo drukčiju situ-

aciju: smisao je jasan, ali je enklitika na pogrešnom mjestu. Kad bi druga rečenica u prvom primjeru stajala samostalno, enklitika su bila bi na svome mjestu, tj. iza subjekatske sintagme (*»Topli proljetni dani su već stigli«*). Međutim, kao zavisna rečenica, sa zamjenicom što kao veznikom, ona zahtijeva drugačiji položaj enklitike — iza što. Dakle, *»... što su topli proljetni dani već stigli«*.

U drugom primjeru jedna cjelina je: Malo ko od predstavnika radnih organizacija se izjasnio o tome«. Među dijelove ove rečenice umetnuta je relativna rečenica u odredbenoj funkciji *»koje prodaju meso«*, što uslovljava promjenu reda riječi, tj. promjenu mjesta enklitike: ona sad mora stajati iza glagola: *... izjasnio se ...*»

Drugo bi rješenje bilo da enklitika dođe odmah iza prve riječi: *»Malo se ko od predstavnika radnih organizacija koje prodaju meso izjasnio o tome.«* Ono je, možda, i bolje.

Slično je i u primjeru (takođe iz Oslobođenja): *»Ono što je stvoreno je već prošlo, ali i oslonac za budućnost«*. U prvom dijelu imamo dvije grupe riječi: prva, *Ono što je stvoreno*, druga, *je već prošlo*. S obzirom na pauzu između njih, enklitika je ne može biti na početku druge grupe, nego mora doći iza prve akcentovane riječi, dakle: *»Ono što je stvoreno već je prošlo«*.

U drugom dijelu nedostaje enklitika je: ... ali je i oslonac za budućnost.

4. Promjena imena i prezimena ženskih osoba

Poći ćemo od jedne Tanjugove vijesti objavljene u Oslobođenju: *»U trci na 800 metara za seniorke pobijedila je Vera Nikolić... ispred Rajher... i Marković«*. Dajući vijesti naslov, redakcija je intervenisala i u jezičkom smislu: *Nikolićeva ispred Rajherove*.

Razlika između »muških« i »ženskih« prezimena, kad se upotrijebe sa imenom, u tome je što se kod muškaraca mijenjaju po padežima i ime i prezime, a kod ženskih osoba samo ime, dok prezime zadržava isti oblik u svim padežima. Tako će biti: Mirza Delibašić, Mirze Delibašića, Mirzi Delibašiću..., ali: Vera Nikolić, Vere Nikolić, Veri Nikolić... Kad se prezime upotrijebi samo ili samo s početnim slovom imena, dolazimo u situaciju da u nom. ne znamo da li je riječ o muškoj ili ženskoj osobi, — npr. (M.) Delibašić: (V.) Nikolić. U zavisnim padežima »muško« prezime će dobiti padežni nastavak, »žensko« neće, npr.: koš Delibašića: pobjeda Nikolić. Ovakva upotreba prezimena ženske osobe (bez imena) predstavlja izvještaj nedostatak našeg jezika. Zato je urednik sportske rubrike Oslobođenja osjetio potrebu da interveniše u citiranoj vijesti Tanjugovoj, s razlogom, uostalom.

Tako nije bilo uvijek u našem jeziku. Još do potkraj 19. stoljeća prezimena ženskih osoba dobivala su svoj nastavak, različit za udatu i neudatu osobu. Tomo Maretić je još 1924. godine, u svom »Jezičnom savjetniku« odlučno branio takav način upotrebe »ženskih« prezimena: »Sasma je nehrvatski i nesrpski, što mnogi pisci

novijeg vremena ne sklanjaju prezimena, kada služe za žene, te pišu na pr. Milica Nikolić, za Danicu Petrović, sa Zorom Vidović itd. Tko ima pravoga jezičkoga osjećanja, on će pisati i govoriti za žensko, ako je udato ili udovica: Milica Nikolićka, za Danicu Petrovićku, sa Zorom Vidovićkom, — ako je djevojka: Milica Nikolićeva, za Danicu Petrovićevu, sa Zorom Vidovićevom... Nesklanjanje prezimena, kad služe za žene, držim zacijelo da je plod ugledanja u njemački... Recimo da je dobro: tako mi reče gospođa Petrović... ona sve vjeruje Danici Petrović; ali ima li koga, tko će se usuditi prezime Petrović ne sklanjati, kad uza nj nema riječi gospođa ili imena...? Može li se u tom slučaju drukčije reći nego: tako mi reče Petrovićka... ili ako je djevojka, tko će drukčije reći nego: tako mi reče Petrovićeva...»

Iz citiranog Maretićeva izlaganja vidimo da »mnogi pisci novijeg vremena ne sklanjaju (»ženska«) prezimena«. Iako je Maretić to pisao prije 50 godina, u završnom dijelu navedenog teksta on je ipak djelimično u pravu. Istina, danas se neće praviti razlika između udate i neudate ženske osobe, pa su oblici s nastavkom *-ka* prestali da se upotrebljavaju, ali su ostali i dalje u upotrebi oblici prisvojnih pridjeva u funkciju prezimena ženske osobe (Petrovićeva i sl.), kad je to potrebno radi jasnosti. Zato bi bolje bilo da je u Tanjugovoj vijesti pisalo: »U trci na 800 metara za seniorke pobijedila je Vera Nikolić... ispred Rajherove... i Markovićeve«. Naslov u »Oslobođenju«, koji je dat spontano, svakako predstavlja poboljšanje u jezičkom smislu u odnosu na Tanjugovu vijest.

U ostalim slovenskim jezicima (ruskom, bugarskom, češkom, poljskom...) postoji razlika u oblicima između »muških« i »žen-skih« imena, u jednim kod onih imena koja su posesivni pridjevi, a u drugim i kod ostalih imena.

S. M.